

području Višegrada gdje je uhvaćena po OZN-i 13. ožujka 1946. Sve okolnosti njegova hvatanja još uvijek su nepoznate.

Autori opširno opisuju suđenje Mihailoviću održano u Beogradu od 10. lipnja do 18 srpnja 1946. Njegovo djelatno sudjelovanje u postupku i odbijanje da se brani šutnjom s obzirom na to da je unaprijed bio poznat njegov rezultat autori vide kao posljedicu njegova "duboko usađenog osjećaja legalizma" i činjenice da je novu komunističku Jugoslaviju, neovisno o poretku, priznavao kao svoju državu. Pritom se pozivaju na kasniju izjavu jednog od članova tužiteljstva Hrvata Josipa Hrnčevića, o Mihailovićevu dojmljivom držanju na sudu koji je priznavao "kao sud svoje zemlje". Presudom Vrhovnog suda Mihailović je proglašen krivim "za izdaju zemlje i razbijanje bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije i raspirivanje nacionalne i vjerske mržnje". Osuđen je na kaznu smrti strijeljanjem koja je, nakon odbijenog priziva, izvršena na nepoznatom mjestu.

U prilogu knjige objavljena je Kronologija najvažnijih događaja iz Mihailovićeva života i iscrpan popis izvora i literature. Djelo je obogaćeno i brojnim Mihailovićevim ratnim fotografijama nastalim u njegovoj pratnji.

Zlatko Hasanbegović

Željko KRUŠELJ, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma*, Hrvatski zemljopis - naklada dr. Feletar, Koprivnica 2001., 365 str.

U izdanju nakladničke kuće dr. Feletar iz Koprivnice izašla je u studenom 2001. iz tiska knjiga "U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma", kao druga knjiga serije: Građe za povijest Koprivnice, kada je bila predstavljena u Koprivnici, a mjesec dana zatim i u Zagrebu.

Knjiga se sastoji od dva glavna dijela i to: 1.) Uvodne studije Ž. Krušelja pod naslovom: Politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije (9.-42.) i 2.) Dokumenti - zbirka od 234 dokumenta za razdoblje od 1929. do 1941. godine (43.-360.). Tu su još riječ autora na početku (5.-7.), sažetak na engleskom (361.-362.), popis literature (363.) i sadržaj (365.) na kraju knjige.

Tekst studije Ž. Krušelja je podijelio u četiri osnovna dijela iskazana sljedećim podnaslovima: "Demografske, gospodarske i socijalne prilike na koprivničkom području u razdoblju od 1929. do 1941. godine"; "Politički i ideološki okvir državnog terora"; "Djelovanje hrvatske oporbe" i "Geneza ustaškog pokreta u koprivničkoj Podravini".

U prva tri dijela autor daje okvir u vremenu, prostoru i glavnim događajima za četvrtu glavnu temu: "Geneza ustaškog pokreta u koprivničkoj Podravini", koju je iskazao u sedam podnaslova: "Mijo Bzik u koprivničkoj internaciji"; "Formiranje ustaškog logora Janka-pusta"; "Važnije ustaške grupe i njihove terorističke akcije"; "Slučaj Stjepana Petrovića i raspad ustaških organizacija"; "Marseilleski atentatori"; "Godine ustaške šutnje" i "Krvavi epilog".

Ž. Krušelja u *uvodnim poglavljima* jezgrovito i argumentirano upoznaje čitatelja s glavnim demografskim, gospodarskim i socijalnim vrlo složenim i teškim

prilikama koprivničkog kraja u razdoblju od 1929. do 1941. godine. Prikazuje osnivanje podružnica i odbora režimskih stranaka i prorežimskih nacionalističkih udruženja, ustroj aparata vlasti i način njezina djelovanja uz rezultate izbora čime izvršno oslikava politički i ideološki okvir državnog terora. Na kraju donosi djelovanje hrvatske oporbe, posebice ilegalnoga ustaškog pokreta i legalnog HSS-a (njegov širok organizacijski i politički uzlet od 1935. do 1941.), te ilegalne KPH (kao dijela jedinstvene KPJ), ponajviše kroz prikaz aktivnosti njihovih glavnih djelatnika.

Krušelj zatim detaljnije analizira genezu prilično brojnog i do proljeća 1934. dobro organiziranoga ilegalnog ustaškog pokreta u koprivničkoj Podravini. Počinje s Mijom Bzikom, kasnije jednim od najvažnijih osoba ustaškog pokreta, od početka njegova školovanja 1922. i političkog djelovanja u zabranjenom HSP-u i ilegalnom ustaškom pokretu. Opisuje njegove akcije zbog kojih je bio uhićen i osuđen na 18 mjeseci zatvora, i zatim dva puta interniran u Koprivnicu, gdje organizira mrežu svojih istomišljenika do 1933. i bijeg s Martinom Nemecom i Mijom Kraljem u Mađarsku, u ustaški logor Janka-pustu (Jankovac), koji je osnovan 1931., a od Legrada i Đelekovca bio je udaljen samo desetak kilometara. Zatim Krušelj dalje navodi važnije ustaške skupine u Đelekovcu, Hlebinama, Goli, Novačkoj, Otočkoj i Koprivnici s imena njihovih članova, međusobnim vezama, vezama s logorom Janka-pusta i s drugim ustaškim skupinama i vezama u Hrvatskoj te njihovim terorističkim akcijama u Podravini i Hrvatskoj, njihovim rezultatima i posljedicama, ali i prvim žrtvama iz njihovih redova (kao što je primjerice žandarmerijsko ubojstvo Ivana Cabaja 1933., vođe hlebinskih ustaša, koje autor opširnije obrađuje).

Krušelj posebno obrađuje slučaj ustaše Stjepana Petrovića iz Hlebina, koji je od dr. A. Pavelića u Janka-pustu dobio zapovijed da zajedno s Andrijom Grdičekom 1. XII. 1933. izvede u Zagrebu atentat na bana Savske banovine Ivu Petrovića. Budući da nisu uspjeli, nakon povratka u Janka-pustu Pavelić ih je proglasio izdajnicima i osudio na smrt. Da bi izbjegao izvršenje osude Petrović se prebacio preko granice, prijavio jugoslavenskim vlastima i otkrio gotovo cjelokupnu ustašku mrežu u Podravini. Glavna ustaška skupina od 31 optuženog, većinom iz koprivničke Podravine, na čelu sa S. Petrovićem, osuđena je u Beogradu pred Sudom za zaštitu države u srpnju 1934. i to: dvojica na smrt, četvorica na doživotnu robiju (među njima i Petrović), a ostali na robiju u rasponu od dvije do dvadeset godina zatvora.

Jedan od osuđenih ustaša u iskazu je optužio i koprivničke čelnike HSS-a Ivana Kraljića i Stjepana Prvčića i još sedmero njihovih suradnika zbog veza i pomoći ustaškim aktivistima te u pripremi ustanka na koprivničkom kotaru pa se proces nastavio suđenjem HSS-ovcima na Okružnom sudu u Bjelovaru u rujnu 1934. godine. Svi su kažnjeni u rasponu od 2 do 12 godina zatvora. Istodobno na Okružnom sudu u Varaždinu osuđena su dvojica mještana Grabaševca koji su preuzeli oružje za atentate od đelekovečke skupine i osuđeni jedan na osam, a drugi na tri godine zatvora. Tijekom istrage većina zatvorenika je bila fizički zlostavljana zbog čega 77-godišnji Sever u Bjelovaru nije živ dočekao izvršenje zatvorske kazne, a Josip Žagar je obolio u zatvoru i odmah nakon amnestije 1936. umro u svome domu. Obojica su u NDH slavljani kao "ustaški mučenici s Drave". Sve je to praćeno snažnom represijom na koprivničkom terenu, ali i

osnivanjem režimskih stranaka i organizacija (kao primjerice JNS-e i udruženja četnika).

Marseljskim atentatorima Mijom Kraljem iz Koprivnice i Ivanom Rajićem iz Koledinca (koje je u Janka-pusti odabrao Mijo Bzik, iz Koprivničke Reke, kao poseban poglavnikov izaslanik) te Zvonimirom Pospišilom, kasnije pridodanim Veličkom Georgijevom Kerinom i drugim sudionicima, njihovim putem do Marseillea, izvođenju atentata na kralja Aleksandra Karađorđevića 9. X. 1934., te njihovu otkrivanju, uhićenju, suđenju i presudi na doživotnu kaznu, Krušelj se bavi u posebnom potpoglavlju.

Nakon razbijanja ustaških organizacija u koprivničkoj Podravini nemilosrdnim progonima ustaških aktivista i njihovih suradnika od travnja 1934. do jeseni 1935. godine te svakidašnjim nadzorom nad njima, nastalo je razdoblje koje Krušelj naziva "godinama ustaške šutnje". No, to je otvorilo prostor obnovljenom HSS-u za mnogo šire i raznovrsnije aktivnosti. Tek potkraj tridesetih godina oživljava aktivnost pojedinaca i skupina vezanih uz ustaški pokret u Koprivnici, Novigradu Podravskom, Peterancu, Hlebinama, Drnju, Sokolovcu i drugim mjestima, kroz razne prikrivene oblike i manifestacije, te organizacije, kao primjerice različite crkvene i križarske, a dijelom i HSS-ovačke (desnog krila) proslave i manifestacije, a od gospodarskih organizacija kroz Hrvatsku štednu i pripomoćnu zadrugu "Uzdanica". Uz to ponovno se šire ustaški leci i brošure, zbog čega su neki kažnjeni, ali u novim okolnostima postojanja Banovine Hrvatske, kazne su znatno blaže, te su bili kažnjeni na kraći zatvor i novčane globe. S proglašenjem NDH 10. travnja 1941. većina se i formalno upisala u ustaški pokret.

Razdoblje nakon uspostave do propasti NDH te nakon uspostave nove komunističke vlasti 1945., u kojem Krušelj prati sudbinu nekih glavnih koprivničkih predratnih ličnosti bivšega jugoslavenskog režima i ustaškog pokreta, on naziva "krvavim epilogom". Kad se pogleda njihova sudbina onda je to zaista krvavi epilog. Od 42 osobe koje prati njih 25 je izgubilo život (5 od ustaša, 17 od partizana i 1 od Mađara, a 2 su umrla), 5 je preživjelo logore i zatvore (1 ustaški, a 4 partizanske), dvojica su pobjegla u inozemstvo i tamo završili život, a ostali su dočekali kraj rata kao partizani, od kojih je Stjepan Prvčić (nekadašnji čelnik HSS-a, osuđen 1934. zbog suradnje s ustašama na osam godina zatvora), postao nakon rata ministar u vladi NR Hrvatske.

Dokumenti (44.-360.) kronološki slijede tijekom događaja i sadržaj studije, posebice onog dijela koji se odnosi na djelatnost ustaškog pokreta na tome području. Tako ih je iz 1929. godine sedam, 1930. trinaest, 1931. dvadeset, 1932. pedeset, 1933. dvadesetdevet, 1934. osamnaest, 1935. dvadeset i jedan, 1936. sedam, 1937. dva, 1938. dvadeset i sedam, 1939. dvadeset i šest, 1940. osam i 1941. sedam (od kojih se dva odnose na ranije godine 1936. i 1940.). Ovakav pregled svojevrсно ukazuje i na intenzitet političkih događaja na području koprivničke Podravine u tome razdoblju. Većina je dokumenata, njih 137 iz Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu, tri iz drugih arhiva i osobne dokumentacije obitelji, a preostala 93 dokumenta su iz tadašnjeg tiska (71 iz *Podravske novine*, 14 iz *Koprivničkog Hrvata*, 6 iz lista *Ustaša* te po 1 iz *Jugoslavenske straže* i *Statistike*). Na ovaj način autor je uspio popuniti praznine za neke događaje za koje trenutno nedostaju dokumenti, a evidentirao ih je tisak, dok je druge osvijetlio s različitih strana. Svim dokumentima na početku autor je u registri

dao kratak sadržaj, napisao mjesto i vrijeme nastanka te izvor gdje se dokument nalazi ili odakle je preuzet. Šteta što autor pri navođenju arhiva gdje se dokument nalazi, nije označio njihov arhivski fond i signature, što je veliki nedostatak, koji će mu čitatelji i istraživači svakako zamjeriti. Slijedi tekst dokumenata u izvornom obliku, bez bilješki ili eventualnih objašnjenja. Iako je autor napravio vrlo dobar izbor najreprezentativnijih dokumenata, zbirka bi bila potpunija da je dao i neke od dokumenata o ilegalnoj djelatnosti članova i suradnika Komunističke partije Jugoslavije na koprivničkom području u tome razdoblju (kao primjerice Ive Marinkovića, profesora koprivničke gimnazije /1932-1935./, kada su osnovane prve ilegalne organizacije komunista i komunističke mladeži u Koprivnici i nekoliko okolnih sela, koje su ubrzo otkrivene, članovi osuđeni, a rad se obnovio tek nakon određenog vremena). Svakako bi bili zanimljivi dokumenti koji pokazuju kako su se u zajedničkoj borbi protiv državnog terora u tome razdoblju našli komunisti i ustaše.

Knjiga je izvrsno ilustrirana sa 112 ilustracija (od kojih je 51 skupna fotografija osoba i događaja, 49 fotografija osoba i 12 faksimila dokumenata ili događaja iz tiska), bez onih na koricama, razvrstanih u šest blokovskih cjelina na 48 stranica. Ilustracije su prvi put objavljene i svojevrsan su dokument vremena. Taj ilustrativni materijal vrlo dobro upotpunjuje i obogaćuje tekst te povećava vrijednost ove Krušeljeve knjige. Bilo bi korisno da je autor na kraju dao kazala osoba i zemljopisnih imena.

Svatko tko uzme knjigu u ruke i malo je bolje pogleda mora konstatirati, s obzirom na širinu sadržaja i velik opseg teksta i ilustrativnog materijala, kako je autor Ž. Krušelj uložio izniman trud, koji se isplatio. Isplatio se jer je, i uz svakidašnji i vrlo zahtjevan novinarski posao uspio napisati ovu knjigu. U tome ga je sigurno nosila ljubav prema rodnom gradu i kraju, ali svakako i onaj novinarski i povjesničarski znanstveno-istraživački entuzijizam. Tekst je pisan na Krušeljev prepoznatljiv način, bez suvišnih riječi, i čita se na dah, od početka do kraja.

Moram naglasiti da Krušeljeva knjiga prvi put dokumentirano pokazuje suv onu raznovrsnost oblika i metoda državnog terora na području Koprivnice od 1929. do 1941., čiji je cilj bio nastojanje silom izbrisati hrvatski identitet i ostale nacionalne identitete, kako bi se oživotvorilo jugoslovenstvo, osmišljeno prema velikosrpskoj mjeri sadržano u unitarističkoj uzrečici: "Stvorili smo Jugoslaviju, stvorimo Jugoslaveno!" Kako su u državnom aparatu koji je provodio teror službu imali vlastima podobni kadrovi, uglavnom Srbi (posebice u policijskom i vojnom aparatu te među željezničarima), koprivničko je većinsko hrvatsko stanovništvo doživljavalo jugoslavensku državu samo kao prikriveniji oblik srbijanske okupacije tj. kao "Srboslaviju". S druge strane, ona pokazuje posljedice državnog terora na koprivničkom području, i hrvatski odgovor, posebice u organizaciji snažne ustaške organizacije, njezinim aktivnostima te terorizmu, a nakon razbijanja tih organizacija, kroz homogenizaciju hrvatskog pučanstva oko HSS-a, koja se dijeli na snažnije lijevo i slabije desno krilo, da bi se pred rat od 1939. tj. nakon osnivanja Banovine Hrvatske, opet pojačao rad ustaških nositelja, ali i komunističkih aktivista. Autor donosi niz sadržaj nepoznatih podataka i činjenica o predratnoj situaciji, a svoj prikaz zaokružuje prateći sudbinu većine sudionika tijekom NDH te od svibnja 1945. u komunističkoj Jugoslaviji.

Krušelj ovom knjigom argumentirano pokazuje kako teror proizvodi terorizam i osuđujući oba pokušava dati poruku za sadašnjost i budućnost. Knjiga Ž. Krušelja baca novo svjetlo na ovaj dio ne samo koprivničke već i hrvatske, pa i šire europske povijesti u tome razdoblju, postaje nezaobilazna literatura i izvor svima onima koji će se baviti međuratnim razdobljem hrvatske povijesti, dajući nov i značajan doprinos hrvatskoj historiografiji. Istodobno ona može poslužiti i kao poticaj za istraživanje i drugih segmenata koprivničke ali i šire hrvatske povijesti, pokazujući kako se ozbiljnijim istraživanjima, obradom i objavljivanjem studija i dokumentarne građe iz lokalne povijesti mogu daleko nadmašiti lokalni okviri. Krušeljeva zanimljiva i vrijedna knjiga iz vrlo teškog, složenog i prijelomnog razdoblja koprivničke povijesti 1929.-1941. godine, svjedoči kako bez poznavanja lokalne i regionalne povijesti nema razumijevanja mti nacionalne hrvatske povijesti. Uz više ovakvih knjiga to će i sinteza naše hrvatske povijesti biti će cjelovitija i potpunija.

Zdravko Dizdar

Mark VON HAGEN, *Soldiers in the Proletarian Dictatorship. The Red Army and the Soviet Socialist State, 1917-1930*, Cornell University Press, 1993., 369 str.

Tijekom Februarske i Oktobarske revolucije u Rusiji 1917. vojnici, nezadovoljni i iscrpljeni višegodišnjim ratovanjem, bili su spremni podržati onu političku stranku koja bi osigurala završetak rata. Boljševici su, dajući upravo takva obećanja, bitno pripomogli raspadu carske vojske. U vojsci se osnivaju vojnički sovjeti koji do svih odluka dolaze dogovorom, u suprotnosti s disciplinom i zapovjednom hijerarhijom koja je do tada vladala. Istovremeno se organiziraju jedinice Crvene garde koje su u Petrogradu i drugim gradovima predstavljali prvobitnu vojnu snagu boljševika.

U prvom sukobu s njemačkim snagama na rijeci Narvi jedinice Crvene garde doživjele su težak poraz. Boljševici su shvatili da se takve jedinice nisu u stanju oduprijeti regularnim vojnim snagama. Zato je Crvena garda uskoro raspuštena ili priključena jedinicama redovne vojske.

Početkom građanskog rata boljševici su počeli provoditi potpuno suprotnu politiku - prisiljeni su stvoriti svoju vlastitu vojsku. U nju su masovno primljeni "vojni specijalisti", zapravo časnici bivše carske vojske koji su jedini imali dovoljno stručnog znanja da osiguraju postojanje i razvoj nove Crvene armije. Njih su nadzirali boljševički politički komesari. Pravo služenja u novoj vojsci ujedno je označavalo i punopravnoga građanina nove sovjetske države. Bogati građani nisu mogli biti vojnici na prvoj crti bojišnice, nego su mogli biti korišteni samo u pozadini kao pomoćna radna snaga. Na početku su u Crvenoj armiji služili uglavnom članovi ili pristaše boljševičke partije i radništvo kao podobna društvena skupina. Nakon što se javila potreba za brojčanim jačanjem Crvene armije, u nju su pozivani i seljaci kao najbrojniji društveni sloj Rusije. Osim siromašnog seljaštva, taj društveni sloj smatran je politički sumnjivim, ali je njegovo uključivanje u vojsku bilo neophodno da bi se osigurala pobjeda u građanskom ratu.